

КУЛЬТУРА МОВИ І СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

УДК 811.161.2: 81'373.422

Н. М. Бобух

ЛЕКСИЧНІ ОПОЗИЦІЇ В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВНИКУ ГАННИ ЧУБАЧ

Стаття присвячена актуальній і цікавій проблемі сучасної лінгвостилістики – дослідженню семантично протиставлюваних лексем. У пропонованій розвідці проаналізовано антонімічні пари, антонімічно-синонімічні парадигми й оксиморонні синтагми, зафіксовані в поетичному словнику Г. Чубач. Схарактеризовано емотивні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми. Розглянуто метафоричні перенесення із семантично протиставлюваними лексемами. Визначено стилістичні функції антитез у досліджуваних поетичних текстах.

Ключові слова: ампліфікація, антонімічно-синонімічна парадигма, емотивна опозиція, оксиморонна синтагма, персоніфікація, поетичний словник, позитивна і негативна конотація, стилістичні функції.

Статья посвящена актуальной и интересной проблеме современной лингвостиллистики – исследованию семантически противопоставляемых лексем. В предложенной работе проанализированы антонимичные пары, антонимично-синонимические парадигмы и оксиморонные синтагмы, зафиксированные в поэтическом словаре А. Чубач. Охарактеризованы эмотивные антонимичные пары и антонимично-синонимические парадигмы. Рассмотрены метафорические переносы с семантически противопоставляемыми лексемами. Определены стилистические функции антитез в исследуемых поэтических текстах.

Ключевые слова: амплификация, антонимично-синонимическая парадигма, эмотивная оппозиция, оксиморонная синтагма, персонификация, поэтический словарь, положительная и отрицательная коннотация, стилистические функции.

The article deals with an actual and interesting problem of modern linguostilistics such as to research the semantically opposed lexemes. The aim of the proposed article is to analyze the antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms and oxymoron syntagms fixed in the poetic Chubach's vocabulary.

© Бобух Н. М., 2016

The achievement of setting objectives requires solving the following tasks: 1) to identify antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms in Chubach's poetics; 2) to characterize the most productive oppositions; 3) to determine the stylistic functions of antithesis in the researched poetic texts.

As a result it has been characterized the emotional antonymic pairs, antonymic and synonymic paradigms which nominated polar feelings, contradictory emotional states of lyrical hero, contrast physiological processes and emotions, which are the most productive in the researchers of poetic texts. The analysis of the fact materials proved that the poetic language is maximum actualized the potential polisemantic antonyms and antonymic and synonymic interaction of lexemes. The poetess used not only the contrast emotional lexemes, but also temporal oppositions for transforming pleasant and enjoyable feelings and expressing positive state of the lyrical hero and his painful experiences. It has been proved that antithesis in the researched poetic texts was used for creating contrast characteristics of heroes; for underlining the contrast described objects and phenomenon of the reality; for transforming polar emotions; for distinguishing ironical attitude towards expressed.

The analysis confirmed that the poetic Chubach's vocabulary contains the productive oppositions and oxymoron syntagms, semantically opposed lexemes which give an opportunity to characterize the object from polar point of view, to join the contrasts, to transform the contrasting people spirit and feeling. The wide-spread usage of contrast lexemes proves the tendency concerning to the unconnected notions and author's extraordinary reality perception.

The perspective researches deals with examining the oppositions on the material of the poetic texts of other authors.

Key words: amplification, antonymic and synonymic paradigm, emotional opposition, oxymoron syntagm, personification, poetic vocabulary, positive and negative connotation, stylistic function.

Однією з форм художнього відбиття навколишнього світу є мовні контрасти – складна система засобів з описово-оцінною функцією, що дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських почуттів і думок. Широке використання семантично протиставлюваних лексем у творах відомої поетеси, заслуженого діяча мистецтв України Ганни Чубач свідчить про антитетичність як принцип світобачення і світосприймання. Її поезії возвеличують злеті людського духу серед буденності прагматичного життя, засвідчують громадянську причетність до суспільного життя країни.

Особливістю поетичного мислення Ганни Чубач є багатогранність переживань, глибока емоційність, роздуми про

долю свого покоління. У передмові до поетичної збірки «Небесна долина» І. Дзюба зазначає, що її поезія – «спроба виразити глибину і неминучість своєї належності поетичному слову, у якому знаходять вихід усі радощі й болі життя» [9, с. 12]. Мить і вічність, свято й будень, сучасне й минуле, радість і сум, щастя й горе – усе це відбито в мовотворчості поетеси.

Мета пропонованої статті – проаналізувати лексичні опозиції в поетичному словнику Г. Чубач.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми в поезії Г. Чубач; 2) схарактеризувати найпродуктивніші опозиції; 3) визначити стилістичні функції антитез у досліджуваних поетичних текстах. Матеріалом дослідження є лексеми із семантично протиставленими компонентами, зафіксовані в поетичних збірках Г. Чубач «Журавка» [5], «Жниця» [6], «Срібна шибка» [7], «Листя в криниці» [8], «Небесна долина» [9], «Радість висоти» [10].

Для поетичного ідіолекту Г. Чубач характерні антонімічні пари й антонімічно-синонімічні парадигми, що номінують полярні почуття, суперечливі душевні стани ліричного героя, контрастні психічні процеси та емоції: *веселий – сумний, печальний; радість – горе, біда, біль, журба, зажура, печаль, сльоза, смуток, сум; сміх, усміх – плач, сльоза; сміятися – плакати, ридати; щастя – нещастя, біда, біль, горе, журба, мука, печаль, сум* та ін. Напр.: *Чорні хмари, швидше пролітайте – / Од землі до сонця долечу! / Як сміюся – сміх не дорікайте, / Коли плачу – не коріть плачу* [5, с. 7]; *Навіщо думати сумне, / Коли життя, як дощ, – мине? / І наші радощі й жалі / Стечуть краплинками по склі* [9, с. 358]; *Нехай мені доля вготвила муки: / Не камінь на плечі, а цілий обвал, / Я буду до щастя простягують руки, / Я буду молитись на свій ідеал* [10, с. 83].

Наведені контексти свідчать, що поетична мова максимально актуалізує потенції полісемічних слів-антонімів і синонімічно-антонімічної взаємодії лексем. Пор.: у «Словнику синонімів української мови» до субстантива *нещастя* наведено такі близькозначні іменники: *біда, горе, лихо, зло* (велике нещастя

– в узагальненому значенні) [4, т. 1, с. 1017]; у поезії Г. Чубач зафіксовано ще й такі синоніми до лексеми *нещастя* – *біль, журба, мука, печаль, сум*.

В емотивних антонімічно-синонімічних парадигмах простежуємо значно більшу варіативність мовно-змістових форм для вираження негативної оцінки, ніж позитивної, що зумовлене природною реакцією людини на явища негативного характеру.

Позитивну й негативну конотацію контрастних лексем підсилюють емоційно-оцінні епітети відповідного забарвлення: *На святі дня / Збувається усе: / І світла радість, / І журба полинна* [7, с. 65].

С. Єрмоленко зазначає, що в народнопісенній мові «дієслова *сіяти, посіяти* усталилися в сполученні зі словами-поняттями негативної оцінки (*горе, туга, сум*), а словосполучення *сіяти радість, щастя* не трапляються» [1, с. 220]. У поетичному словнику Г. Чубач фіксуємо поєднання абстрактної лексеми-поняття *радість* із зазначеними дієсловами: *Не дає спочити, / Не дає забути. / Сіє вічну радість / На одвічний смуток* [6, с. 43].

У досліджуваних віршованих текстах продуктивними є метафоричні сполучення, у яких емотивні опозиції, поєднані із традиційними для поетичної мови лексемами *душа й серце*, передають психічний стан ліричного героя, його настрої, переживання та почуття: *Про наше щастя голуби воркують. / Про нашу зустріч пахне далина. / Великий Світ – великий, не почує: / Моя душа весела чи сумна* [10, с. 137]; *Так не всім освітлено живеться: / Сніг і квіти / На погожі дні, / Сум і радість на вразливе серце* [7, с. 23].

Метафоричні сполучення з компонентом *душа*, до складу яких входить й опозиція *весна – осінь*, дають змогу поетесі відтворити найтонші відтінки людської психіки. У змістовій структурі образу *осені* наявні емотивні ознаки: ‘спокій’, ‘смуток’, ‘самотність’, а образ *весни* пов’язаний із почуттям радості, пробудження, оновлення: *Починається осінь красива / Для моєї ясної душі. / Починається осінь. / Даремно посилати слова до весни* [7, с. 45].

Образно-сміслові єдності художнього переносу

з використанням символічно позначених слів, «зокрема з ключовими компонентами *душа* і *серце*, – наголошує В. Калашник, – сприймаються переважно як фразеологічні символи або ж цілісні метафоричні образи і є чи не найбільш помітними засобами поетичної мовної картини світу, які виконують знакову естетичну функцію» [2, с. 7].

Для передавання приємних, радісних почуттів, позитивного емоційного стану ліричного героя і тяжких душевних переживань, скорботи, печалі, нещастя Г. Чубач використовує не лише контрастні емотивні лексеми. У досліджуваних текстах відзначаємо темпоральні антонімічні пари, ужиті на позначення полярних емоцій і почуттів. Зокрема фіксуємо символічне протиставлення дня і ночі, на яке звернув увагу О. Потебня, зазначивши, що ніч – це печаль і нещастя, а день – щастя і радість [3, с. 3]. Пор.: *Не повернись! Радій собі радій. / Усе з тобою: / День і перемога. / Зі мною – ніч / І спогаданка вбога* [8, с. 98].

Виразно негативну конотацію образу зими простежуємо в контекстах, у яких опозиція *зима – літо* репрезентує почуття ліричного героя: *Мене ти [світе] можеш / Знати й не пізнати: / У мене в серці / Літо і зима* [6, с. 55]; *Тут – зима, / А там – було ще літо, / Тут – журба, / А там – була любов* [5, с. 71].

Поетична мова, крім прямого зазначення контрастних кольорів ад'єктивів *білий – чорний*, актуалізує їхні символічні протиставлення й здатність використовуватися в оцінній функції (розкривати внутрішній світ персонажа, викликати певні почуття, ставлення до зображуваного): *Батька вбила війна – / Вже його не побачим. / Як же так, Боже мій, / Він мене не пригорне!?* / *Світ зимових завій / Став із білого – чорним* [10, с. 116].

Продуктивними у творах Г. Чубач є атрибутивні метафори із семантично протиставлюваними лексемами *великий – малий, веселий – сумний, теплий – холодний, небесний – земний* (*великі і малі розлуки, веселі і сумні дні, веселі стрічі і сумні розлуки, теплі й холодні роки, життя небесне і земне, крила небесно-земні*). Напр.: *Я не навчилась друзів залишати: / Болять великі і малі розлуки. / Я думала, що маю написати / Пісні про ніжні і робочі руки* [6, с. 34]; *Мабуть, тому що бавили мене / Робочими*

і щирими руками, / Моє життя небесне і земне / – Як журавлина пісня над полями [7, с. 53].

Широко використовує поетеса персоніфікацію, у сферу якої потрапляють контексти, де дієслова сигналізують про поєднання конкретних дій людини з контрастними абстрактними назвами, назвами явищ природи тощо. Персоніфіковані образи виявляють зв'язки між індивідуумом, його внутрішнім станом і природою: *І хто й коли словами розповість, / Як важко падає першому солдату. / Йому ж ніколи навіть і не взнати, / Що мир війні салютом відповість [9, с. 153]; А тут на серці рани зарубцюй, / Коли народу не існує більше. / Сивіє небо, стариться земля [8, с. 84]; День відболів. / Ніч віджурилася. / Думка на думку, / Як дошка, лягла [10, с. 88].*

Типовим для ідіостилю Г. Чубач є перенесення почуттів, переживань, властивих людині, на навколишню природу, що радіє й сумує разом з ліричним героєм. У таких уривках підкреслено нерозривний зв'язок людського життя й природи: *Мої дерева, розумію / І вашу радість, і печаль. / Мої дерева, я не вмю, / Як ви, дивитися у даль [7, с. 46].*

Зазначені метафоричні конструкції, ґрунтовані на переосмисленні явищ, сприяють збагаченню поетичної мови образними засобами.

Крім емотивних контрастивів, продуктивними в мовотворчості поетеси є опозиції, складники яких виражають темпоральні (*день – ніч, ранок – вечір, весна – осінь, зима – літо, колись – тепер, мить – вічність, сьогодні – завтра*) й локативні характеристики (*земля – небо, схід – захід, лівий – правий*), а також опозиції, пов'язані з релігійними уявленнями людини (*рай – пекло, душа – тіло, дух – тіло, праведний – грішний*). Напр.: *Сьогодні сталося багато: / Зацвів бузок побіля хати. / А завтра станеться ще більше: / Він зацвіте в моєму вірші [10, с. 197]; А ракета дві лінії креслить. / Горблять спину високі мости. / Лівий берег – нагадує весни. / Правий берег – увесь золотий [9, с. 147]; Оце і все! А втім, не знаю, / Як потім... В пекло чи до раю, / Тавро чи зірка на крилі, / Чи знов страждання на землі [10, с. 79].*

У поетичних текстах відзначено стилістично марковані словосполучення з уживанням спільнокоренових лексем: *Якби не минула зима, / Не мала б надії на весни. / Була б Вам земною земля. / І небо високе – небесним* [9, с. 215].

Характерною ознакою використання контрастивів у поетичних творах є ампліфікація. Нагромадження антонімічних пар зумовлене ритмічною природою віршової мови, а також намаганням у часткових протиставленнях передати цілісний контрастний образ: *Ні за кого не менша, не більша, / Заломивши печальне крило, / Я минуле оплакую віршем, / Щоб в майбутньому сліз не було. / Я не вічність – минуїсть хвилинка* [10, с. 120]; *Є вічна радість – зустрічати дні, / Є смуток вічний – проводити ночі, / І ще є пісня голосна в мені, / Котрою щастя на землі пророчу* [6, с. 21]; *Правду єднають з неправдою, / Плувають ночі і дні. / Духом ослаблі – падають, / Зводяться – духом міцні* [10, с. 155].

Для поетичних творів Г. Чубач показові також оксиморонні синтагми. Одночасне поєднання протилежних ознак, що є несумісними з погляду формальної логіки, дає змогу відтворити діалектичну сутність предметів, явищ об'єктивної дійсності, передати суперечність душевного стану ліричного героя, психологізм його настроїв і вчинків: *Обережно! Обережно! / Незалежність теж залежна! / Ця гора правобережна / Вже до вічності належить* [9, с. 318]; *Була я грішна і свята. / Була я винна і провинна. / Тож запеклося на вустах: / – За все прости мене, єдина!* [10, с. 9]; *Мати усміхалась / Гірко і невинно, / Коли свій дарунок / Замикала в скрині* [9, с. 40].

Афористичного звучання набувають у поетичній мові предикативні одиниці, що актуалізують зв'язок між полярними компонентами опозицій: *є у щастя і свої нещастя; є смуток у радості стріч; не маючи зовсім провини, я завжди відчуваю вину; серед безчесних чесно жити* та ін.

Антитези, образність яких полягає в підкресленому протиставленні образів, понять, явищ, оцінок зображуваного, у досліджуваних поетичних творах ужито для: а) створення контрастних характеристик персонажів: *Сміється друг мій:*

«Жінка – не борець!» / *А недруг підло подумки гордує. / Який нікчемний в полі вітерець, / Але і він над жінкою кепкує* [10, с. 131]; б) підкреслення контрасту зображуваних предметів і явищ об'єктивної дійсності: *Для мене в світі – найдорожчий ти. / На всіх далеких і близьких вокзалах / Не відчувала в серці пустоти – / Твоє ім'я у простір не шептала* [8, с. 95]; в) передавання полярних емоцій: *Я маю вистраждане право / Одна ходить серед людей. / Сміятись, плакати, радіти, / Схиляти небо до пісень* [9, с. 222]; г) увиразнення іронічного ставлення до висловленого: *Хочеш зітхати – зітхай! / Влада і є, і немає... / Сам собі жить помагай* [10, с. 158].

Отже, у поетичному словнику Г. Чубач продуктивні опозиції й оксиморонні синтагми, семантично протиставлювані компоненти яких дають змогу схарактеризувати предмет з полярних сторін, об'єднати протилежності, передати суперечливу сутність людських думок і почуттів. Широке використання контрастних лексем свідчить про тенденцію до поєднання непокєднуваних понять, про загострене авторське сприймання дійсності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні опозицій на матеріалі поетичних текстів інших авторів.

Бібліографічні посилання

1. **Єрмоленко С. Я.** Мова і українознавчий погляд / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
2. **Калашник В. С.** Образно-сміслова єдність як засіб і знак у поетичній мовній картині світу / В. С. Калашник // Сучасні філологічні студії : аналіз та інтерпретація. Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Серія «Філологія». – Харків : ХНУ, 2001. – Вип. 32. – № 159. – С. 3–11.
3. **Потебня А. А.** О доле и сродных с нею существах / А. А. Потебня. – М. : Тип. Грачева, 1865. – 44 с.
4. **Словник синонімів української мови** : в 2 т. / уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К. : Наук. думка, 1999–2000. – Т. 1. – 1047 с.

5. **Чубач Г.** Журавка : лірика / Г. Чубач. – К. : Рад. письменник, 1970. – 77 с.
6. **Чубач Г.** Жниця / Г. Чубач. – К. : Рад. письменник, 1974. – 79 с.
7. **Чубач Г.** Срібна шибка / Г. Чубач. – К. : Молодь, 1981. – 120 с.
8. **Чубач Г.** Листя в криниці : лірика / Г. Чубач. – К. : Молодь, 1984. – 132 с.
9. **Чубач Г.** Небесна долина : вибрані поезії / Г. Чубач. – К. : Укр. письменник, 1993. – 367 с.
10. **Чубач Г. Т.** Радість висоти : поезії / Г. Т. Чубач. – К. : Вид-во Пульсари, 2012. – 208 с.